

Христина Ніколайчук
Львів (Україна)

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У ПОЛЬСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ НА ПОЗНАЧЕННЯ СТАРОСТІ

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічна інновація, сигніфікативний, денотативний, конотативний аспекти значення

Старість – зазвичай останній період людського життя – була об'єктом зацікавлення багатьох науковців. Проблема вербальної експлікації старості в різних мовах неодноразово привертала увагу лінгвістів різних напрямів (напр. М. Wolny 2003; А. Ангелова 2010; І. Блінова 2009; В. Калько 2012; Ю. Орлова 2009; Л. Поліщак 2010; О. Половинко 2006). Однак, комплексного аналізу інноваційних процесів у сфері польських фразеологічних одиниць (далі ФО) на позначення старості, як нам відомо, ще не було здійснено, що свідчить про актуальність пропонованого дослідження. Отже, мета статті – виявити і проаналізувати польські інноваційні ФО на позначення старості та визначити їхні функції. Матеріалом дослідження є 57 нормативних ФО (разом із зафіксованими у словниках варіантами), а також 1052 їхні інновації, вилучені з Національного корпусу польської мови¹ (далі НКJP) та Інтернету (загалом 26 979 контекстів).

Фразеологічні інновації, слідом за С. Бомбою, розуміємо як «будь-яке відхилення від фразеологічної норми»² (Bańba 2009: 25), яку звіряємо за такими джерелами кодифікації: ISJP, MSF, SFJP, SFWP, SFWUTIA, USJP, WKS, WSF, WSFJP, WSFPWNZP³. Критерієм інноваційності певної одиниці є її відсутність у словниках. Виокремлюємо 9 типів інновацій ФО на позначення старості у польській мові: згідно з концепцією С. Бомби (Bańba

¹ Narodowy Korpus Języka Polskiego (<http://nkjp.pl>).

² Фразеологічна норма – це «сукупність фразеологізмів, апробованих польською мовною спільнотою, а також правил, що визначають спосіб їхньої реалізації в текстах» (Bańba 2009: 11).

³ Див. Список скорочень.

2009), виділяємо фразеологічні модифікації (поширення, заміну, контамінацію, регулювання) та інновацію розширення лексичної сполучуваності; згідно з класифікацією А. Пайдзінської (Pajdzińska 1993), аналогічні одиниці та алюзії; згідно з класифікацією Г. Дзямської-Ленарт (Dziamska-Lenart 2004), дефразеологізацію ФО. Крім перелічених типів фразеологічних інновацій, також аналізуємо явище виникнення нового значення ФО, тобто неосемантизацію.

Найчастіше носії польської мови вдаються до **розширення лексичної сполучуваності** досліджуваних ФО (553⁴), яка полягає в зміні нормативного валентного зв'язку ФО. Згідно із синтаксичною схемою, кодифікованою в лексикографічних джерелах, аналізовані ФО вимагають суб'єкта із категорії «людська істота». Денотатему⁵ 'людина' зафіксовано у словникових статтях не для всіх ФО на позначення старості (напр., «*jesień życia – підн.* старший вік, кінець життя» (USJP: 1294 (I)); «*jesień życia – евфем.* старший вік, кінець життя» (WSFPWNZP: 151); «*jesień życia – книжн.* старість» (WSFJP: 961)). Однак, в ілюстративному матеріалі до словникових дефініцій немає жодного прикладу, де б ФО на позначення старості стосувалися когось / чогось іншого, ніж людська істота (напр., *Jednym ze schorzeń, na które zapada coraz większa grupa osób wchodzących w jesień życia, jest choroba Alzheimera.* T. Górka, A. Grabowska, J. Zagrodzka, *Mózg* (WSFPWNZP: 150)). Беручи до уваги цей факт, виділяємо 6 груп інновації розширення лексичної сполучуваності, коли замість особового іменника виступає: **1) конкретний (неособовий) іменник** (279: транспорт (87), техніка (63), інше (споруди, предмети, вироби, матеріал для виробів, книжки, фільми тощо – 129): *Surówka nie dawała się zjeść. Była chyba mniej więcej w moim wieku, a to jak na surówkę poważny wiek* (<http://www.gastronauci.pl>); **2) назва видів фауни** (71) і **флори** (41): *W okolicach Starego Smokovca i Tatrzańskiej Łomnicy leży pokotem 12,5 tys. hektarów boru w słusznym wieku. Dziś o drewno z obu stron rubieży dobijają się polskie i nie tylko nasze tartaki* (NKJP: «Dziennik Polski»); **3) неособовий іменник, що є назвою людської спільноти, держави, міста,**

⁴ Тут і далі у дужках подаємо загальну кількість виявлених інноваційних одиниць певного типу.

⁵ Значення ФО розглядаємо на рівні тричленної будови: сигніфікативний аспект (загально відображає суть ФО без конкретизування її значення; несе поняттєву інформацію про ФО), денотативний аспект (співвідносить ФО з предметами та явищами позамовної дійсності, конкретизуючи її значення), конотативний аспект (експресивний, емоційно-оціночний та функціонально-стилістичний компоненти).

установи, групи людей тощо, які розуміємо як певну сукупність представників людського роду (49), тобто йдеться про т.зв. метафори другого ступеня (згідно з термінологією С. Бомби (Bąba 2009: 38)): *Tak matuzalemowy wiek Rzeczypospolitej Szlacheckiej dowodzi niebywalej stabilności owego państwa z czego mało który z moich czytelników o «klasowym» nastawieniu wydaje się być świadom* (<http://bobolowisko.blogspot.com>); 4) абстрактний іменник (49): *Widocznie praca przy chlebie idzie w lata* (NKJP: «Gazeta Wrocławska»); 5) особовий іменник, однак на позначення протилежної, ніж це передбачено нормою, статі (5): *Z tyłu liceum, z przodu muzeum* (коментар на форумі про Гжегожа Марковського, вокаліста групи «Perfect» (<http://www.familie.pl>), на системному рівні суб'єктом ФО *Z tyłu liceum, z przodu muzeum* виступає особа жіночої статі; 6) назва надприродної істоти (4): [...] *wizerunek związku podtrzymywany jest na potrzeby promocji filmu z jego tkliwą fabułą o pięknej szczęśliwej rodzinie, która zawiera związek małżeński w idiotycznie młodym wieku ;))) (...pomijając domniemany idiotycznie sędziwy wiek wampira ;)))* (<http://www.plotek.pl>).

Розширення лексичної сполучуваності ми виявили також у межах нормативних ФО, у семантичній структурі яких також виділено сигніфікату «старий» у поєднанні з денотатомою «щось». Йдеться про ФО із значенням «щось старе», «щось знищене внаслідок старіння», «щось застаріле» тощо (напр., ФО *stary jak świat; coś pamięta (czas) króla Ćwieczka; coś jest nadszarpięte, draśnięte, nadgryzione zębem, przez ząb czasu* та ін.). Серед ФО такого типу лише у випадку ФО *coś jest nadszarpięte, draśnięte, nadgryzione zębem, przez ząb czasu* ми помітили, що часто (55 контекстів) вільне місце у схемі сполучуваності цієї ФО займає несанкціонована нормою лексема із значенням «людська істота». В усіх цих контекстах зміна денотативного обсягу зумовлює деформацію сигніфікативного рівня: актуалізовується значення «хтось старіє, втрачає форму; хтось постарів, втратив форму; хтось, на кому проявляються ознаки старіння»⁶. Наприклад: *Pamiętam, że w pewnym*

⁶ Своєрідними ідентифікаторами ступеня прояву процесу старіння людини, втрати її форми є дієслова, які часто виступають супровідними елементами структури *ząb czasu*: автори висловлювань, використовуючи дієслова *tknąć* чи *nadpsuć*, очевидно, намагаються виразити меншу інтенсифікацію ознаки старіння, і, навпаки, більшу у випадку дієслів *nadgryźć*, *dziabnąć*, *użyć*. Структурним елементом аналізованої одиниці (у випадку, коли суб'єктом виступає людина) у функціонуванні є такі дієслова: *nadgryźć* (20), *kąsać* (4), *nadszarpnąć* (3), *drasnąć* (2), *dziabnąć* (2), *gryźć* (2), *tknąć* (2), *dotknąć*, *nadpsuć*, *napocząć*, *naruszyć*, *nie oszczędzać*, *odcisnąć się*, *podziurkować*, *porysować*, *przycisnąć*, *użyć*, *uszcżknąć*.

momencie do mównicy sejmowej dorwało się jakieś skrzeczące, dość już nadszarpięte zębem czasu, czarnowłose czupiradło wymalowane jaskrawo jak pisanka wielkanocna (<http://www.forum.michalkiewicz.pl>); *Bardzo szczegółowe, bardzo metaforyczne – ale podążając za opisem autora, wychodziły mi jakieś maskary – niezależnie, czy opisywał starca, naruszonego zębem czasu, czy też młodą i piękną kobietę* (NKJP: Usenet – pl.rec.ksiazki).

У сучасному узусі польської мови виявлено інноваційні процеси ФО на позначення старості під впливом змін не лише мінімального контексту (найближчого лексичного оточення), а й максимального контексту (лексичного фону висловлювання): йдеться про **дефразеологізацію** (10). Ця інновація проявляється, коли в межах одного контексту реалізується метафоричне (традиційне фразеологічне) та дослівне (як вільного словосполучення) значення ФО. Так, у контексті *Dorastająca córka pyta matkę: – Mamusiu, co się dzieje z miodem z miodowego miesiąca? – Wsiąka w męża i tak powstaje stary piernik* (NKJP: «Dziennik Zachodni») відбулася актуалізація семантичної двоплановості ФО *stary piernik*. Умовою дослівного прочитання цієї ФО із значенням «старий, немічний чоловік» є використання слова *miód* – назви інгредієнта, який додають до тіста, з якого роблять медівники. Однак, іменник *mąż* «повертає» метафоричне значення ФО *stary piernik*. Таким чином, одночасно спостерігаємо дослівне та фразеологічне прочитання ФО *stary piernik*.

У сучасному узусі польської мови численними є контексти з **поширенням лексичного складу** аналізованих ФО (200), тобто додаванням до традиційної структури ФО нових компонентів. Такі структурні зміни ФО на позначення старості мають: 1) **атрибутивний характер** (163; новий компонент – okazionale uzgodzenie oznaczenia): *Wieczorem wstałem i byłem w Hyde Park Hotelu, co za marna kolekcja ludzi z przeszłego stulecia, żadnej ciekawej kobiety, stare ziewające pudła angielskie* (NKJP: «Więcej niż świadek»); 2) **обставинний характер** (10): *Mimo poważnego sportowo wieku, pokazuje, jak naprawdę gra się w kosza* (NKJP: «Dziennik Polski»); 3) **об'єктний характер** (27): *Jak by tak zacząć wypisywać wszystkie fajne piosenki to by troszke miejsca zajęło ale kolka moich ulubionych (może i niektóre stare ale dla mnie jare)* (<http://www.forumowisko.pl>). Поширення компонентного складу ФО порушує графаретну відтворюваність зворотів у мовленні. Такі динамічні процеси відбуваються, коли автор певного тексту прагне підвищити емоційно-експресивне звучання ФО, що надає колориту, неконвенційності трансформованому звороту, намагається інтенсифікувати ступінь прояву певної ознаки (денотативної семи), «адаптувати» ФО до конкретної

мовленнєвої ситуації, що супроводжується не лише приростом денотатом, а й навіть модифікацією сигніфікативного значення (напр. інноваційна одиниця *poważny sportowo wiek*: доданий компонент *sportowo* модифікує нормативне значення ФО *poważny wiek*, адже йдеться не про «старість», а про «пізній вік для занять спортом, прояву своїх спортивних здібностей тощо»).

У контекстній базі виявлено також стійкі або ж оказіональні прояви **неосемантизації** аналізованих ФО (93). Нове значення ФО виникає внаслідок вторинних семантичних зрушень, тобто на основі еволюції нормативного значення ФО. Ми виявили 5 нових значень структурно незмінних нормативних ФО на позначення старості: 1) «за старий для чогось, для якогось заняття, особливо для продовження занять із (професійного) спорту, але також, наприклад, для народження дитини» (ФО *zaawansowany wiek* (38, нормативне значення «старість людини»), *stary, ale jary* (9, нормативне значення «старий, але сильний, здоровий, гарний»), *podeszły wiek* (3, нормативне значення «пізня старість»), *sędziwy wiek* (4, нормативне значення «пізня старість»), *stary piernik* (1, нормативне значення «старий, немічний чоловік»)): *Na miejscu okazało się, że ze względu na zaawansowany wiek – dwadzieścia cztery, dwadzieścia pięć lat – nie możemy już zostać pilotami* (NKJP: «Dziennik Polski»); 2) «університет третього віку» (ФО *trzeci wiek* (25, нормативне значення «старість людини»)): *Cieszę się z «trzeciego wieku», bo to znak, że zmiany w naszym kraju idą w dobrym kierunku. Podkreśla, że on sam jest w tym uniwersyteckim organizmie tylko częścią, ale cieszy się, że właśnie jemu też przypadła mała rola* (NKJP: «Gazeta Poznańska»); 3) люди в літньому віці (ФО *jesień życia* (1), *trzeci wiek* (7); нормативне значення «старість людини»): *List był też bardzo wskazanym środkiem regulacji spraw uczuciowych trzeciego wieku, choć spontaniczność uczuć mogła być dyskusyjna* (NKJP: «Dziennik Łódzki»); 4) «стапа піч» (ФО *stary piernik* (3): *Stare jest w krainie reklamy zawsze gorsze i słabsze. Nowe jest tu Bogiem. Idealem jest sprzedawać stare pierniki jako nowe cacka* (NKJP: «Dlaczego?»); 5) «дівчина, яка ззаду виглядає привабливо, а спереду – негарна» (ФО *Z tyłu liceum, z przodu muzeum* (2, нормативне значення «старша жінка, яка хоче виглядати гарно, але її обличчя видає її справжній вік»)): *Z tyłu liceum, z przodu muzeum* (<http://humor.pl>; напис над фотографіями, де одна і та ж дівчина красиво виглядає ззаду, але є негарною спереду).

Аналогічні одиниці – це тип інновацій, при якому з нового лексичного матеріалу за аналогією до нормативних ФО створено нові ФО. Так, за аналогією до ФО *jesień życia*, *trzeci wiek*, *Z tyłu liceum, z przodu muzeum* було створено 64 ФО. Щоправда, лєвова частка припадає на ФО *Z tyłu liceum*,

z przodu muzeum (56). Усі вони, однак, є оказіональними утвореннями, які на форумі пропонує один користувач: *Z tyłu jak dziewica, przód zaś to kostnica; Z tyłu smakowicie, z przodu ratuj swe życie* чи також *Z tyłu J. Lopez, z przodu nietoperz* (<http://anitkak.webd.pl>). Найфреквентнішою (5 контекстів) серед **одиниць**, створених за **аналогією** до нормативних ФО *jesień życia i trzeci wiek* є *lato życia* «середній вік» (пор.: *zima życia* – 1 контекст і *zimowa pora* – 1 контекст («пізня старість», створено за аналогією до ФО *jesień życia*); чи теж *IV wiek* – 1 контекст («пізня старість», створено за аналогією до ФО *trzeci wiek*)).

Алюзія ФО – інновація, що полягає на використанні в контексті лексичних засобів або синтаксичної схеми, які є лише вказівкою на нормативну ФО – тільки структурно «нагадують» про неї. Це інновація, на яку натрапляємо часто у заголовках статей (18 з 57 контекстів). Така закономірність зумовлена, очевидно, однією з вимог до заголовка – лаконічність (із одночасним збереженням семантичної місткості заголовка). Вдаючись до фразеологічної алюзії, можна створити більше семантичне навантаження в межах меншої кількості слів. У деяких заголовках ще можна «розпізнати» приховані ФО на позначення старості. Це стосується, зокрема, заголовка *Owoce jesieni Klary Marzec* («Gazeta Krakowska»), де завдяки конкретизації особи (*Klara Marzec*) можна здогадатися, що йдеться саме про старість цієї жінки. Однак, здебільшого без ознайомлення з самим подальшим текстом іменник передусім асоціюється з порою року: *Złota jesień* («Nowiny Raciborskie»), *Jesień pełna radości* («Gazeta Wrocławska»), *Urok na jesień* («Dziennik Polski») та ін. І лише зі змісту самої статті читач «розшифровує» приховану ФО, довідується, що автор насправді мав на увазі: йдеться не про золоту, радісну, красиву осінь як пору року, а про старість людини, яка теж може бути красивою, радісною тощо.

Регулювання (37) – тип інновації, що стосується словотвірної зміни певного компонента ФО, зміни його граматичних категорій, а також загалом усієї схеми ФО (порядок розташування компонентів ФО). У межах ФО на позначення старості цей тип інновацій не зумовлює семантичних зрушень ФО на сигніфікативному чи денотативному рівні, а лише «освіжає» конвенційну форму ФО, може бути також фразеологічною помилкою. Наприклад: *Najstarsza z pań ma już prawie 90 lat, ale nadal przychodzi – podkreśla z podziwem. Tą panią jest sędziwa wiekiem, ale młoda duchem Janina Lewandowska, mieszkanka Gąsiorowa* (нормативна ФО *sędziwy wiek*; «Mazowieckie To i Owo»).

Значно рідше модифікація формального плану аналізованих ФО без кардинального зсуву її санкціонованого нормою значення відбувається внаслідок **заміни** одного з кодифікованих компонентів ФО (29). Найчастіше це інноваційне явище проявляється у межах кодифікованого плану вираження ФО *posunąć się w latach*: зафіксовано 16 контекстів з його функціональним варіантом *posunąć się w leciech*. Наприклад: *Razi mnie, gdy 60letnia staruszka domaga się przywilejów tylko z tego powodu, że dane jej było tak bardzo się posunąć w leciech* (<http://www.klub.senior.pl>). Продуктивною є також інновація-заміна компонентного складу ФО *jesień życia*. Наприклад: *Bohater – mężczyzna w sile wieku pyta tego, który dawno już znalazł się w jesieni żywota, o to, czego ten chce w życiu* (NKJP: «То piekielne kino»), в якому простежуємо субституцію компонента *życie* його стилістичним синонімом *żywot* (пор. *jesień życia – jesień żywota* (зафіксовано 10 контекстів)).

Серед усіх типів інновацій найменш численною є група **контамінацій** ФО на позначення старості (9). Цей тип інновацій виникає внаслідок схрещування ФО близьких за значенням і/ або формою. У межах аналізованого фактичного матеріалу виявлено: 1) контамінації за формальним вузлом (6); 2) контамінації за формальним та семантичним вузлом (3). Наприклад, у контексті *Jedno z dwojga, jedno z dwojga, Ewciu – podjęła gorliwie Bożenka, zachodząc jednocześnie w głowę, co ma stary piernik do tajskiego wiatraka*⁷ («Ewa i złoty kot») простежуємо контамінацію за формальним вузлом: на основі компонента *piernik* відбулося накладання семантично різних ФО: *stary piernik* («старий німецький чоловік») і *co ma piernik do wiatraka* («про речі, які не мають між собою жодного зв'язку»).

Проаналізовані структурно-семантичні зміни польських ФО на позначення старості здебільшого є свідомими і функціонально обґрунтованими в умовах певної комунікативної ситуації. Зазвичай автори текстів вдаються до змін нормативних ФО на позначення старості з метою: увиразнення однієї з сем нормативного значення ФО; уточнення нормативного значення ФО внаслідок додавання нових сем; «оновлення» (зазвичай експресивна інтенсифікація) кодифікованої семантичної структури ФО; створення несподіванки, інтриги для реципієнта, також комічного ефекту. Експансивний характер певних типів інновацій деяких ФО

⁷ У цьому контексті відбулося конвергентне поєднання різних типів інновації: з одного боку відбулася контамінація на основі формальної схожості ФО *co ma piernik do wiatraka* і *stary piernik*, з іншого – поширення ФО *co ma piernik do wiatraka* новим елементом *tajski (wiatrak)*.

(наприклад, неосемантизація ФО *zaawansowany wiek*, розширення лексичної сполучуваності ФО *stary, ale jary*, заміна компонентного складу ФО *posunąć się w latach*) свідчить про появу стійких (структурних і / або семантичних) зрушень у межах аналізованого фразеологічного пласту польської мови. Виявлені продуктивні інноваційні прояви в сучасному польському узусі, на відміну від численних оказіональних інновацій, варто брати до уваги під час розробки нових лексикографічних джерел.

Список скорочень

- ISJP – Bańko M. (red.), 2000, *Inny słownik języka polskiego*, t. 2, Warszawa.
- MSF – Iglukowska T., Kurkowska H., 1966, *Mały słownik frazeologiczny. Czas. Przestrzeń. Ilość. Liczba. Stopień. Z. 1*, Warszawa.
- SFJP – Podlawska D., Świątek-Brzezińska M., 2006, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Bielsko-Biała.
- SFWP – Bąba S., Liberek J., 2001, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa.
- SFWUTIA – Nowakowska A. (red.), 2003, *Słownik frazeologiczny w układzie tematycznym i alfabetycznym*, Wrocław.
- USJP – Dubisz S. (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 4, Warszawa.
- WKS – Mosiołek-Kłosińska K., Ciesielska A., 2001, *W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- WSF – Latusek A. (red.), 2008, *Wielki słownik frazeologiczny*, Kraków.
- WSFJP – Müldner-Nieckowski P., 2003, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- WSFPWNZP – Kłosińska A., Sobol E., Stankiewicz A. (oprac.), 2005, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa.

Література

- Ангелова А., 2010, *Рефлексія старості в українських приказках та прислів'ях*, „Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого”, вип. 6, с. 186–198.
- Блинова И., 2009, *Концепт «старость» в русской и немецкой лингвокультурах*, автореф. дис... канд. філол. наук, Волгоград.
- Калько В., 2012, *Концепти МОЛОДІСТЬ і СТАРІСТЬ в українській мові (на матеріалі паремій)*, „Лінгвістичні студії: зб. наук. праць”, вип. 24, с. 110–114.
- Орлова Ю., 2009, *Мотивуючі ознаки концепту «вік людини» (на матеріалі української, російської та англійської мов)*, „Актуальні проблеми іноземної філології: Лінгвістика та літературознавство”, вип. 3, с. 110–116.
- Поліщак Л., 2010, *Концепт «Час» у чеській фраземіці*, „Проблеми слов'янознавства”, вип. 59, с. 259–264.

Половинко О., 2006, *Лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори наповнення семантичних полів у сучасній російській літературній мові (семантичне поле вік), автореф. дис. ... канд. філол. наук, Дніпропетровськ.*

Bąba S., 2009, *Frazeologia polska. Studia i szkice*, Poznań.

Dziamska-Lenart G., 2004, *Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej*, Poznań.

Pajdzińska A., 1993, *Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji*, Lublin.

Wolny M., 2003, *Językowy obraz starości ludzi i zwierząt w polszczyźnie*, „Język a kultura”, t. 15, s. 189–199.

THE INNOVATION PROCESSES IN POLISH PHRASEOLOGY DENOTING THE OLD AGE

Summary

The article is devoted to the analysis of innovations within Polish phraseological units expressing old age in human life. Different deviations (9 types) from a codified norm are found in the National Corpus of Polish and on the Internet (Google research system). The analysis was made taking into account three aspects of phraseological meaning (significative, denotative and connotative).